

Sveriges och Lettlands relationer 1987 – 1991: ockupationsfrågan

av direktör Atis Lejiņš

Relationerna mellan Sverige och Baltikum under modern tid kännetecknas av flera särdrag som har en gemensam nämnare. Närmare bestämt frågan om hur man skulle förhålla sig till det faktum att Sverige 1940 erkänt Sovjetunionens annektering av de baltiska staterna och hur denna ”defekt” kunde omvandlas till ”effekt” under slutet av 1980-talet.¹ Grunderna till Sveriges politik lades kanske redan i och med att de första politiska flyktingarna kom till Sverige. Andra världskriget hade ännu inte slutat och redan då kunde man lägga märke till vissa drag i Sveriges speciella relationer till Lettland. Svensk-lettiska hjälpkommittén bildades 1943, men 1945, när tillräckligt många lettiska flyktingar kommit till Sverige, ombildades den till Lettiska hjälpkommittén. Svensk-lettiska hjälpkommitténs

verksamhet bestod bl a i att ta emot och hjälpa flyktingar från Lettland, men också i att organisera flyktingtrafiken till Sverige genom den underjordiska organisationen Lettlands Centralråd.²

Lettiska hjälpkommittén arbetade i första hand med att hjälpa letterna i Sverige och i flyktinglägren i Tyskland. Man skickade hjälpsändningar till deporterade letter i Sibirien och barnrika familjer i det ockuperade Lettland, och man gjorde också insamlingar i Sverige för detta så nödvändiga hjälparbete. Även om kommittén egentligen inte var politisk lyckades man ändå, som enda lettiska exilorganisation i Sverige, samla alla letter, oberoende av politisk övertygelse, under ett tak.³ När den lettiska Folkfrontens svenska avdelning bildades i mars 1989 kunde dessa talanger utnyttjas på ett nytt sätt.

1 Uttrycket ”en defekt omvandlad till effekt” användes ofta under den här tiden. Ivans, Dainis: *Latvijas Tautas fronte Rietumos* [Lettlands Folkfront i väst] Riga 2001. s 180. ISBN 9984-543-86-2

2 Den svensk-lettiska hjälpkommittén leddes av svenskar men sekreterare var Leonīds Siliņš som arbetade för Lettlands Centralråd och organiserade flyktingtransporten till Sverige. Det var också hans förslag att en sådan hjälpkommitté skulle bildas. Se hans bok under arbete *Latvieši Zviedrijā* [Letterna i Sverige] som kommer att ges ut av stiftelsen Lettland Historia vid Lettlands universitet. Se också Siliņš bok på svenska *Östersjön. Vägen till frihet. 1943-1945*. Uppsala 2004.

Ett annat särdrag som skiljde Sverige från andra länder där det bodde letter var det lettiska socialdemokratiska arbetarpartiets aktiva verksamhet. Strax efter kriget återupptog partiet sin verksamhet i Sverige och man försökte hålla kontakt med sina partikamrater i Lettland. Man försökte också påverka den socialdemokratiska rörelsen i Västeuropa till Lettlands fördel. Det svenska socialdemokratiska regeringspartiet finansierade delvis det lettiska partiets verksamhet. De lettiska socialdemokraternas viktigaste bidrag till Lettlands befrielse var framför allt ideologisk. Som enda organiserade kraft i exil gissade man redan från början rätt på hur man borde gå tillväga för att Lettland skulle kunna återfå sin självständighet. Den enda möjliga vägen till frihet var inifrån, att gradvis smula sönder Sovjet inifrån och att som kampmedel använda sig av Sovjets konstitution. Det innebar att kampen måste grunda sig på krav om att Sovjet också i realiteten måste följa sin egen grundlag. Det stod skrivet i de lettiska socialdemokraternas korta program. Den andra delen av partiprogrammet bestod av en punktvis beskrivning av hur Lettland borde utformas efter befrielsen. Lettiska SAP var den enda exilorganisationen med ett sådant program.

En sådan plan hade livskraft och den lockade till sig den yngre exilgenerationen. På 1970-talet började därför en mängd yngre letter gå med i partiet, inte enbart från Sverige utan också från USA, Australien och Tyskland. Det fanns också folk som aktivt sympatiserade med och stödde lettiska SAP, men som inte var med i partiet, som t.ex. historiker Uldis Ģērmanis, vars idéer och slutsatser var mycket viktiga för partiet. Den socialdemokratiska ungdomsgruppen, i nära samarbete med partiets utlandskommitté som leddes av dr Bruno Kalniņš, drev en aktiv verksamhet som inte lämnade ockupationsregimens förtryckande myndigheter oberörda.⁴ Från den här gruppen kom personer som kom att spela en viktig roll i bildandet av den lettiska Folkfrontens svenska avdelning och dess verksamhet.

De lettiska socialdemokraterna hade förmågan att utjämna den ideologiska grunden för tanken på att utifrån Folkfrontens stadgar bilda den svenska avdelningen som en exilavdelning av Folkfronten och inte enbart som en stödgrupp. Det var just socialdemokraternas revolutionära strategi för hur man steg för steg skulle kunna krossa Sovjet inifrån som jämnade vägen för bildandet av den lettiska Folkfrontens svenska avdelning. Avdelningen

3 Lettiska hjälpkommitténs arkiv som finns i svenska Riksarkivet innehåller förteckningar om hjälpsändningar till Sibirien och det ockuperade Lettland.

4 Material om det lettiska socialdemokratiska partiets kamp mot KGB kan hittas i lettiska Riksarkivets avdelning politiska arkiv och i Dokumentationscentrum för totalitarismens konsekvenser databas. Analytisk artikel om konkreta händelser Lejiņš, Atis: "Kurš bija kaķis, kurš pele? Kultūras sakaru spēle ar VDK": "[Vem var katt och vem var mus? Kulturförbindelseleken med KGB]" Tidningen *Diena (Domas)* den 11 september 2004 s 15.

fick starkt stöd av letterna i Sverige och lyckades också skapa betydande stöd i den svenska regeringen, och förverkliga flera viktiga förslag från Folkfronten som skulle kunna leda till att Lettland återfick sin självständighet.

Den politiska bilden av letterna i Sverige var naturligtvis mer komplicerad än så. Varje lettisk organisation i Sverige gjorde sin insats för helheten och stödde dessutom enskilda organisationer i Lettland. Strax efter att Folkfrontens svenska avdelning hade bildats, bildades också stödgruppen för LNNK (rörelsen för Lettlands nationella oberoende). Lettiska Centralrådet i Sverige, som företrädde de flesta letter i Sverige och som organisatoriskt var knutna till Fria letters världsförbund, upprätthöll täta kontakter med Sveriges regering.

Ett bra tillägg till den här artikeln är Lars Fredéns bok *Baltikums frigörelse och svensk diplomati 1989 – 1991*. Fredén var Sveriges konsul i Lettland 1990-1991 tills han ersattes av en ambassadör. 1989 skaffade han lokaler på Lacplesagatan i Riga för en filial till Sveriges generalkonsulat i Leningrad och ledde den från våren 1990 fram till slutet av augusti 1991 när konsulatet blev ambassad. Hans påpekande om att Sverige var ensamma om att ha en fast diplomatisk representant på plats i Estland och Lettland redan från slutet av 1989 och början av 1990 är signifikant, d v s för första gången sedan 1940 fanns det återigen en utländsk diplomat i Lettland!⁵ Under

den här tiden reste alla de övriga ländernas diplomater bara fram och tillbaka. Sverige observerade och hjälpte till och utfärdade visum på plats.

Fredéns mycket omsorgsfulla analys grundad på material från svenska UD och hans personliga synpunkter på de dramatiska händelserna och deras inverkan på svensk politik ger en omfattande inblick och information om den här tiden. Men min utgångspunkt kommer att bli utifrån en stockholmslets sätt att se, i motsats till Fredéns synvinkel som svensk i Riga. Mitt syfte är att göra förarbetet för en större studie som skulle kunna likna Fredéns förstklassiga arbete.

Förspelet

Man skulle kunna tro att det också i Sverige rådde en lika djup tystnad om Baltikums öde som i de västländer där det bodde balter i exil. Även om den äldre generationen kunde minnas att det en gång existerat tre självständiga stater på andra sidan Östersjön var de tre baltiska staterna en vit (eller svart) fläck för efterkrigsgenerationen. I skolans historieböcker fanns det i bästa fall två tre rader om att de baltiska staterna blivit sovjetrepubliker 1940 och inträtt i Sovjetunionen.

Men en sådan bild är vilseledande. Allt som hade med baltikumfrågan att göra var inte alls avklarat till Moskvas fördel för all framtid. Sveriges erkännande av Baltikums annektering var bara en fasad bakom vil-

5 Fredén, Lars P: *Förvandlingar: Baltikums frigörelse och svensk diplomati 1989-1991*, Atlantis, Stockholm 2004 s 94.

ken en åsiktskamp om Sovjets rätta ansikte ägde rum, i synnerhet i pressen där också någon artikel av någon est eller lett kunde dyka upp då och då. Större framgång hade baltikumfrågan på bokfronten.⁶ Därutöver förekom det demonstrationer vid Sovjets ambassad och varje år deltog lettiska SAP i första majtåget som en särskild avdelning med Lettlands flagga, plakat och banderoller som krävde frihet för Lettland. Ganska ofta utlöste det spontana applåder från åskådarna längs gatorna. På så sätt förbereddes det svenska samhället, i synnerhet kultureliten, på revolutionära förändringar i Baltikum. Ett förebud till förändringarna var kransnedläggningen vid Frihetsmonumentet i Riga den 14 juni 1987 som gjordes av gruppen Helsinki 86. Så vitt jag vet var Sverige det enda landet i världen som på TV-nyheterna visade denna vändning i frihetsrörelsen.

Störst uppmärksamhet förtjänade utan tvekan Baltikums Freds och frihetskryssning den 25-31 juli 1985. Uppslaget kom

från lettiska ungdomar i Stockholm. I kryssningen deltog 380 ester, letter och litauer (200 av dem var letter), bland dem 70 företrädare för internationella massmedia och Sveriges riksdag. Båten gick från Stockholm längs Lettlands och Estlands kust till Helsingfors. Där steg "passagerarna" av, och strax före Europeiska säkerhets- och samarbetskonferensens (numera Organisationen för Säkerhet och Samarbete i Europa, OSSE) tionde toppmöte anordnades ett demonstrationståg genom staden. En ny demonstration ägde rum när båten var tillbaka i Stockholm.

Detta arrangemang, tillsammans med Baltikumtribunalen den 25 juli i Köpenhamn, förtjänar en särskild artikel eller till och men en hel bok.⁷ Så stor publicitet i Norden, i synnerhet i Sverige och Finland, men också i övriga Västeuropa, har de baltiska staterna bara fått fyra år senare när balterna den 23 augusti bildade den numera legendariska mänskliga kedjan från Tallinn genom Riga till Vilnius. På

6 Listan på böcker av estniska och lettiska författare på svenska är ganska omfattande. Bland esterna märks Andres Küng och Ülo Ignats och bland letterna Agnis Balodis och Bruno Kalniņš. A. Balodis har skrivit "Sovjetunionens och Nazitysklands överenskommelse om de baltiska staterna" och "Lettlands historia". På svenska finns också Arveds Švabes "Lettlands historia". Betydande framgång hade Bruno Kalniņš då hans böcker utgavs av stora svenska förlag. Här kan särskilt nämnas "Är Sovjetunionen en socialistisk stat?" som kom ut också på danska, norska och tyska. "De baltiska staternas frihetskamp" och "Rysslands historia och statsskick" som var kurslitteratur på Stockholms universitet för de studenter som studerade Rysslands historia och sovjetisk statskunskap. Bruno Kalniņš var under många år lärare på universitetet och dessutom lektor inom det svenska försvaret. Också den här artikelns författare bok "Gorkija iela 11A" kom ut på svenska under namnet "Gäst hos KGB" med inledning av Andres Küng och den fick överraskande stor publicitet. Den lilla häftade boken köptes av över hundra bibliotek och resenserades i många tidningar.

7 Demonstrationstågen i Helsingfors den 28 juli uppmärksammades av många tidningar, radio och TV inte bara i Sverige och Finland men också i övriga Europa. Mer än 2000 personer deltog eftersom många finnar också slöt sig till tåget. Ett bild från demonstrationen publicerades på förstasidan av International Herald Tribune.

demonstationen i Stockholm talade inflytelserika politiker till demonstranterna och den första åsiktskonfrontationen mellan företrädare för svenska politiska partier och Moskva ägde rum här. Längst gick Folkpartiets ordförande Bengt Westerberg som inte var rädd för att klart och tydligt kräva frihet för de baltiska staterna. Sovjets ambassad reagerade skarpt på uttalandet och spred en bulletin om att kullerstenarna i Gamla stan rodnar när de hör det.⁸

Båtresan avslutades med ett Framtidsseminarium om Baltikum. Det här var det första av tre seminarier som försökte rikta uppmärksamhet på baltikumfrågan och införliva den i Västs diskussioner om internationell säkerhet och styra den vidare till de internationella toppmötena om säkerhetspolitiska frågor. Nästa två seminarier i maj 1989 och 1990 ägde också rum i Stockholm och i dessa deltog företrädare för befrielseörelserna i Baltikum. Serien avslutades i Jürjala i Lettland i augusti 1992 på 53-årsdagen av Molotov-Ribbentropakten och på årsdagen av de baltiska staternas återvunna självständighet. Med dessa evenemang, flera internationella konferenser och seminarier om de baltiska staternas integration i västliga institutioner, lades grunden till Lettlands Utrikespolitiska institut som bildades 1992. Frågan om Baltikums plats på den geopolitiska kartan var aktuell fram till 1999, då beslut fattades om att alla tre staterna kunde påbörja

förhandlingar om inträde i EU och NATO. Lettiska Utrikespolitiska institutets första år stöddes intellektuellt och ekonomiskt av svenska Utrikespolitiska institutet tack vare medel från svenska UD.

1985 var utmaningen fram till självständighetens återupprättande 1991 bara en. Hur skulle man kunna vänja internationella opinionsmakare och politiska beslutsfattare på både statlig och icke-statlig nivå vid det oundvikliga i att de baltiska staterna fick tillbaka sin självständighet. Och hur skulle man skapa förståelse för att en sådan genomgripande förändring i den internationella säkerhetspolitiken inte var ett hot mot stabiliteten och säkerheten i Väst. Det gällde att förändra det stereotypa tänkandet om att de baltiska staterna var en naturlig del av Sovjetunionen och att Gorbatjovs fortsatta reformpolitik också skulle kunna låta dem stanna kvar där. Gorbatjov var just en sådan man som Väst ville ha. Med honom kunde man göra affärer, enligt Storbritanniens premiärminister Margaret Thatcher. Tack vare Gorbatjov behövde Väst inte längre vara rädda för Moskvas atombomber.

1985 var tiden mogen för att påbörja teoretiska debatter om denna utmaning. Den polska arbetarrörelsen Solidaritet fortsatte att påminna om Polen, och Gorbatjov hade förstått att kriget i Afghanistan var förlorat och att han måste söka stöd från Väst för att säkra sovjetarméns ärofulla återtag.

8 Demonstrationen ägde rum den 29 juli på Sergels torg i Stockholms centrum. Jag var medlem av kryssningens organisationskommitté och lyssnade på det som sades. Sovjets inadekvata reaktion och Bengt Westerbergs tal utlöste omedelbart en bred reaktion i svensk press.

I vetenskapliga artiklar kunde man läsa att Väst måste finna sig i kraven från de polska orosstiftarna och söka vägar för hur dessa krav kunde tillfredställas utan att krocka med Sovjets "legitima" intressen. Möjligheten av att själva Sovjet kunde störta samman kunde ingen i hela världen ens i sin vildaste fantasi föreställa sig, med undantag av några "galna" balter.

En artikel av R Davy, utrikespolitisk redaktör på The Times, var betydelsefull i det här sammanhanget. Han slutsats var att varken i öst eller i väst kunde Europas delning rättfärdigas som en rättvis och bestående lösning på kontinentens gamla problem. Regimerna i Östeuropa hade inte vunnit legitimitet bland sina egna folk. Väst måste vinna dessa folks förtroende. Klaus Bloemer, företrädare för den tyska regeringen, skrev att den bristande inre stabiliteten i Östeuropa skadade Moskvas strategiska intressen. Båda ansåg att Finland skulle kunna vara ett föredöme för hur man kan skapa relationer mellan Östeuropa och Sovjetunionen. Båda artiklarna publicerades i viktiga amerikanska vetenskapliga tidskrifter.⁹ Men Zbigniew Bzezinsky, president Jimmy Carters rådgivare i säkerhetsfrågor, publicerade en artikel som hette Jaltas framtid där han skrev att det äntligen blivit dags att överbygga Europas delning.¹⁰ Det var trots allt bara

ett år före det baltiska Framtidsseminariet som Frankrikes president François Mitterand och USA:s utrikesminister George Schulz under sina besök i Sverige hade erkänt att Europas delning måste omprövas förr eller senare.

Diskussionen hade börjat, men omedelbart inställde sig en överhängande fara som hotade de baltiska staternas förhoppningar. Var skulle Baltikum komma att hamna under överläggningarna? I Östeuropa eller utanför det, d v s bli kvar i Sovjet som ett inrikes etniskt problem?

Trots att jag hade min arbetsgivares tillstånd att använda svenska Utrikespolitiska institutets brevpapper var det svårt att få forskare från olika håll i världen till seminariet.¹¹ De var rädda för att beblanda sig med "extrema" politiska rörelser som ville skapa en ny världsordning. Jag hade stor hjälp av den sovjetiska ubåten som några år tidigare hade gått på grund i Karlskrona skärgård. Många svenskar anmälde sig och det gav grönt ljus för andra forskare. Programmet var väl genomtänkt. Omedelbart efter seminariet gavs ordet till Bruno Kalniņš och Imants Lešinskis, f d ordförande för den sovjetlettiska kommittén för kulturella förbindelser med landsmän utomlands, som fått jobb i FN och senare hoppat av i USA.¹² Det var bara två år kvar till det nationella Uppvaknandet.

9 Davy, Richard: "Eastern Europe. New Politics for Old." *Washington Quarterly*, Spring 1984. Bloemer, Klaus: *Defending the West. Freedom for Europe. East & West*. Foreign Policy, Spring 1983.

10 Brzezinsky, Zbigniew: "The Future of Yalta", *Foreign affairs*, December 1984.

11 Jag fick idén om seminariet på Sveriges Utrikespolitiska instituts bibliotek. Min chef, professor Bo Hultdt, lät mig jobba på institutet med förberedelserna för seminariet. Pengarna för detta kom från Organisationskommittén för Baltikums freds- och frihetskryssning.

Seger

Frågan om Baltikums plats i Europa eller i Sovjetunionen blev huvudtema också på det tredje seminariet som pretentiöst nog kallades Baltikums oberoende – Europas säkerhet?¹³ Det ägde rum den 21-22 maj 1990 när Berlinmuren redan rivits och de baltiska staterna officiellt anmält sin önskan att återigen bli självständiga. Massrörelsen i de baltiska staterna började redan jämföras med Solidaritet och hade ställt Väst inför ett dilemma. Vad skulle man nu göra?

Västvärldens specialister lyssnade uppmärksamt men skeptiskt till företrädare för de nya makthavarna från Riga, Tallinn och Vilnius Dainis Īvāns, Mavriks Vulfsons, Lennart Meeri och Česlavs Stankevičs. Seminariets första dag ägde rum i riksdagshuset men den andra i Norra Latins konferenscentrum. Arrangörer var svenska Utrikespolitiska institutet och Folkfrontens svenska avdelning finansierat av svenska UD. Seminariet öppnades av Sveriges justitieminister Laila Freivalds som påpekade att det inte är balterna som hotar stabiliteten och freden. Hotet kommer snarare

från att de baltiska folkrörelserna kanske stoppas med våld. Företrädare för dessa folkrörelser försökte övertyga västvärldens skeptiker om att de inte var motståndare till integration, som var den ledande tendensen i världen, men förespråkade en sådan integration som de själva fått välja. Integrering i ett reformerat Sovjet kan inte äga rum av den enkla anledningen att de baltiska staterna organiskt inte passar in i den sovjetiska politiska kulturen.¹⁴ Seminariet ägde rum efter utrikesminister Sten Anderssons besök i de tre baltiska staternas huvudstäder och Moskva i november året innan, då han sagt att Baltikum inte var ockuperat. Uttalandet gav upphov till en folkstorm inte bara i det svenska samhället men det mobiliserade också balterna i Sverige. Detta världslova påstående påskyndade den svenska stämningen till balternas fördel för den skärpte frågan om "att vara eller inte vara" i självständighetsfrågan.

När Andersson var i Tallinn den 8 november påstod han att Estland inte var ockuperat. Uttalandet förorsakade skarp ordväxling mellan honom och ledarna för oppositionspartierna. Men, som Lars

12 Forskarnas föredrag kan läsas i "Special Issue – in focus. The Baltic Futures Seminar." *Journal of Baltic Studies*, vol XVII, Nr 3, Fall 1986. Som tidskriftens redaktör Rein Taagepera skriver i förordet – debatten har påbörjats.

13 Det andra seminariet kan ses som ett mellanspel mellan det första och tredje. Huvudtemat var möjligheten av ekonomiska förbindelser. Så länge självständigheten inte återfåtts hade sådana förbindelser ingen framtid. Från Lettland deltog företrädaren för Sovjetlettlands ekonomiministerium Jānis Abolīņš och tidningen Atmodas chefredaktör Elita Veidemane som berättade om pressen och pressfrihet i Lettland.

14 Seminariet fick ganska stort omnämnande i svensk press. I lettisk press – VASARINŠ P. Seminārs par Baltiju [*Seminarium om Baltikum*] i tidningen *Brīvā Latvija* den 18 juni 1990. Vasariņš var ordförande för Lettiska centralrådets politiska arbetsgrupp som regelbundet arrangerade möten mellan företrädare för exilorganisationerna och Folkfronten i Lettland.

Fredén påpekar i sin bok, han hade rätt ur rent juridisk synpunkt. Den sovjetiska ockupationen slutade i augusti 1940 när de baltiska staterna blev införlivade med Sovjetunionen.¹⁵ Alltså, *ockupationen förvandlades till annekstion* (min markering). Den juridiska avdelningen på UD hade förklarat saken för Sten Andersson innan han åkte och vi vet inte varför han inte sa så. Enligt Fredén hade Andersson kunnat säga ungefär följande: Estland blev ockuperat i juni 1940, men sedan hösten samma år har alla svenska regeringar betraktat landet som annekterat.¹⁶ Andersson själv har i sina memoarer försäkrat att han hade det hela klart för sig före besöket.¹⁷ Den 7 mars 1989 besökte den lettiska Folkfrontens ledare Sveriges UD. Ordförande Dainis Īvāns, utrikesnämndens ordförande Jānis Jurkāns och dåvarande styrelseordförande Valdis Šteins kom till Stockholm för att delta i bildandet av Folkfrontens svenska avdelning Folkfrontens stödgrupp, som varit verksam sedan oktober året innan,

hade arrangerat ett omfattande program för dem, som innefattade möten med svenska politiker, företagsledare och företrädare för massmedia.¹⁸

Folkfrontens delegation, tillsammans med sina svenska företrädare, togs emot av kabinettsekreterare Pierre Schori på UD. Vid det här besöket började man skissa på fyra förslag från Folkfronten för hur man med Sveriges hjälp skulle kunna förverkliga Lettlands självständighet: att öppna en representation för de baltiska staterna i Stockholm, att öppna ett svenskt konsulat i Riga, att börja med radiosändningar på lettiska och att undervisa Folkfrontens valarbetare i hur demokratiska val går till. Alla dessa projekt genomfördes fram till 1991. Men i stället för en representation för hela Baltikum bildades tre representationer för var och en av de baltiska staterna. På engelska och svenska kallades de för *Informationskontor*, men den svenska regeringen tillät balterna att på sina språk kalla dem för representationer.¹⁹

15 Fredén, Lars P: op cit s 51.

16 Ibid, s 51

17 Ibid, s 270. På Utrikesnämndens möte den 7 december enades oppositionspartierna och regeringen om denna formulering och att annekteringen skett med våld. G (pseudonym). *Zviedru vienprātība Baltijas jautājumā. [Svensk enighet i baltikumfrågan] Brīvā Latvija*. 25 december 1989

18 På Folkfrontens svenska avdelnings konstituerande stämma den 3 mars valdes Atis Lejiņš till ordförande, Imants Gross till sekreterare och Kristīne Čakste till kassör och P Vasariņš till ordförande för revisionskommittén. Pseudonymen g.m. *Zviedrijas latvieši meklē kopsoli ar LTF. [Lettarna i Sverige håller jämna steg med Folkfronten.] Brīvā Latvija*. 13 mars 1989.

Īvāns Dainis: *Latvijas Tautas Fronte Rietumos [Lettlands Folkfront i Väst]*. Riga: 2000. LTF *Zviedrijā. [Folkfronten i Sverige]*, s 176-182; Intervju med Atis Lejiņš, s 182-185.

19 Detta förslag från Folkfronten blev konkret redan i september 1990 då Pierre Schori träffade Jānis Jurkāns. Folkfrontens svenska avdelning kunde genom SIDA få ett rejält bidrag för lokal- och personalkostnader. Folkfronten uppmanade dessutom de estniska och litauiska exilorganisationerna att göra samma sak. Alla tre ländernas representation lydde under Lettlands representation fram till självständigheten.

Sju dagar senare träffades Bruno Kalniņš och utrikesminister Sten Andersson. Utrikesministern hade bjudit in Kalniņš och på mötet deltog också Sveriges konsul i Leningrad Tomas Bertelman och sovjet-experten Hans Olsson från UD. Båda två nämns ofta i Fredéns bok, för de spelade en avgörande roll när den svenska politiken gentemot Baltikum skapades. Men detta möte med Bruno Kalniņš är inte nämnt i boken. Mötet var ändå mycket betydelsefullt, för lettiska SAP stödde Folkfronten fullständigt, som Kalniņš skrev i ett brev till Sten Andersson. Till brevet bifogades en två sidor lång lista på samarbetsområden inom vilka Sverige kunde stödja Lettland.²⁰ Ungefär samtidigt, d v s en vecka tidigare, hade Folkfrontens ledning talat med Pierre Schori och tre månader senare öppnade statsminister Ingvar Carlsson den tionde Baltiska vetenskapliga kongressen i Stockholm. Här måste dock påpekas att talskrivare Bertelman innan dess hade rest runt i Baltikum och bekantat sig med situationen där.

I sitt tal redogjorde statsministern för förändringarna i Östeuropa, Sovjetunionen och i de baltiska republikerna, hyllade de baltiska ländernas konstruktiva och måttfulla agerande och uttalade Sveriges ”djupa intresse och sympati för Baltikums framtid”. Han framhävde åtta områden där samarbetet ökat ”med förvånansvärd has-

tighet”. Samarbete inom kultur, ekonomi, kommuner, folkrörelser (Arbetarrörelsens internationella centrum som lärt ut hur man organiserar val), politiska partier, turism (1989 kom det tusentals besökare från Baltikum till Sverige), kommunikationer (direkta färje- och flygförbindelser till Tallinn och Riga) och slutligen Sveriges officiella närvaro som planerades i Tallinn och Riga, d v s konsulat.²¹

I sin redovisning inför den svenska riksdagen om sitt besök i Baltikum och Moskva berättade Sten Andersson att samtalen i de baltiska huvudstäderna i huvudsak handlat om två frågor. Hur skulle Sverige kunna hjälpa de tre republikerna i deras ekonomiska, sociala och kulturella utveckling och hur skulle deras relationer med de centrala myndigheterna i Sovjet se ut? Moskva stödde Sveriges bistånd inom nämnda områden och hade inga invändningar mot politiska kontakter. Besöket gav god möjlighet att stödja ombyggnadsprocessen i Sovjet (perestrojkan) som var viktig för hela världen och främja de baltiska republikernas strävan efter större självständighet. De svenska regeringsbesluten av 1940 och 1941 kan diskuteras utifrån olika aspekter. Besluten är dock historiska fakta. Men en sak är säker. Tack vare vår ståndpunkt i erkännandefrågan har vi idag möjlighet att skapa täta kontakter med de baltiska staterna och konkret stödja

20 Kopia av Bruno Kalniņš brev och PM av den 14/4 1989 till Sten Andersson // A Lejiņš personliga arkiv. A Lejiņš medföljde Kalniņš på besöket hos Sten Andersson.

21 Statsminister Ingvar Carlssons inledningsanförande vid den tionde Baltiska Vetenskapliga Konferensen i Skandinavien, Stockholm, 1989-06-07

de baltiska republikernas strävan efter ökad självständighet. Så ungefär sade Sten Anderson i korthet.²²

Med anledning av Sten Anderssons uttalande i Tallinn höll balterna en demonstration den 20 november i Stockholms city. Utrikesministern, med anspelning på kritiken i den svenska pressen, uttalade en förhoppning om att de baltiska folken skulle kunna öka sitt självbestämmande för att i framtiden kunna leva i demokrati och självständighet.²³ Som svar på Bruno Kalniņš brev i detta sammanhang ringde Andersson till Kalniņš och förklarade att han instämde med Kalniņš men att han som Sveriges utrikesminister mötte vissa svårigheter i denna fråga och att han inte hade kunnat handla på annat sätt. Andersson bekräftade att han förstod Bruno Kalniņš och andra balters situation.²⁴

Under de blodiga dagarna i januari 1991 spelade de baltiska Informationskontoren i Stockholm en stor roll. De fanns alla under samma tak. Delegerade företrädare för de tre länderna anlände till Stockholm och i händelse av att Moskva skulle krossa frihetsrörelserna hade de uppdrag att leda

exilregeringar. De var Česlavs Stankevičs från Litauen, Dainis Ivāns från Lettland och Lennart Meeri från Estland. De övriga två var Lettlands och Estlands utrikesministrar. Den svenska regeringen stödde deras verksamhet ekonomiskt.²⁵

Mindre dramatisk, men av avgörande betydelse var utbildningen av Folkfrontens valarbetare i Stockholm i juni 1989. På grund av förryskningen i Lettland var det inte alls säkert att valet till Lettlands högsta sovjet skulle vinnas av Folkfrontens kandidater. Lettland befann sig i en svår situation. Men kunskaperna som dessa valarbetare hade fått tryggade Folkfrontens seger och därmed självständighetens återupprättande. Valtekniken man lärt sig används fortfarande i Lettland.²⁶

Slutsatser

Massrörelserna i Baltikum gjorde det möjligt för Sverige att stödja Baltikums frihetsrörelse även om det i början inte varit frågan om en medveten statlig politik. Den sammanlagda effekten av de inrikespolitiska krafterna i Sverige, samhällsstödet som fick sitt starkaste uttryck i Måndagsrörel-

sens demonstrationer på Norrmalmstorg,²⁷ i interaktion med exilbalternas verksamhet och de politiska krafterna i de baltiska självständighetsrörelserna påskyndade händelseutvecklingen så intensivt att också den statliga politiken till sist påverkades till att ge omfattande stöd för självständighetens återupprättande.

Trots allt sitt stöd missade Sverige paradoxalt nog tåget genom att erkänna de baltiska staternas självständighet först den

27 augusti, när många andra länder redan hade återupptagit de diplomatiska förbindelserna eller erkänt självständigheten. Men ändå var det betydligt tidigare än USA gjorde. USA, som under hela ockupationstiden inte hade erkänt annekteringen och som var det enda land som tillät de baltiska staternas ambassader att oavbrutet verka i Washington, erkände de baltiska staterna först den 2 september. Man hann före Sovjetunionen med fyra dagar.

Summary

Relations Between Sweden and Latvia from 1987 to 1991: The Question of Occupation

by Director Atis Lejiņš, MA

There are several unique features in the relations between Sweden and the Baltic States not least Sweden's recognition of Baltic incorporation into the Soviet Union in 1940. Yet this "defect" was transformed into an "effect" during the liberation movements that began in 1987 and ended in 1991.

The article analyses how and why Sweden contributed significantly toward the restoration of independence in August 1991 by examining the role of the Latvian Popular Front in Sweden, which was a chapter of the mother organization in Soviet-occupied Latvia, and that of the Latvian Social Democratic Wor-

kers' Party with its exile headquarters in Stockholm, which supported the Latvian Popular Front. The Swedish government politically and financially supported four major initiatives initiated by the Latvian Popular Front: the establishment of Information Offices for all three Baltic states in Stockholm; the opening of a Swedish consulate in Riga; Latvian language radio broadcasts to Latvia; and the training of Popular Front election officials in Sweden. It also supported the organization of future Baltic seminars that eventually led to the establishment of the Latvian Institute of International Affairs in Riga.

²² Utrikesdepartementet. Meddelande. Utrikesministern informerar om besöket i Sovjetunionen, 89-11-16.

²³ G Zviedrijas ārlietu ministra Andersona "jaunā valoda" [Sveriges utrikesminister Anderssons "nya språk"]. *Brīvā Latvija*, 4 december 1989.

²⁴ Kopia av Bruno Kalniņš brev till utrikesminister Sten Andersson (1989-11-15) // A Lejiņš personliga arkiv.

²⁵ Den lettiska representationen leddes av Imants Gross och A Lejiņš var förste rådgivare. Imants Gross blev efter självständighetens återupprättande Lettlands ambassadör i Sverige. A Lejiņš återvände till Lettland för att med stöd från svenska Utrikespolitiska institutet bilda och leda lettiska Utrikespolitiska institutet.

²⁶ Benkis, Guntis, ŠTEINS Māris. LTF vēlēšanu centrs, zviedru sociāldemokrātija un nē tikai. (Folkfrontens valcentrum, svensk socialdemokrati och inte bara det) // IVĀNS Dainis. *Folkfronten i Väst*, op cit s 186. Kalniete, Sandra. *Es lauzu, tu lauzi, mēs lauzām, viņi lūza* [Jag bröt, du bröt, vi bröt, de bröts]. Riga: Jumava s 311. ISBN 9984-05-310-5.

²⁷ Varje måndag kl. 12 från mars 1990 till september 1991 hölls en halvtimme lång demonstration på Norrmalmstorg i Stockholms centrum där de närvarande kunde lyssna på svenska politiker och självständighetsrörelsernas politiker från alla de tre baltiska staterna.